

UKÁZKA

Tomáš Špidlík

Ruští mystici

Dílo
Tomáše Špidlíka
XXVII.

Tomáš Špidlík

Ruští mystici

*Na obálce je kříž Otmar Olivy a Jana Jemelky
v komunitě sester sv. Cyrila a Metoděje na Velehradě*

© Česká provincie SJ, Praha 2021

© Refugium Velehrad-Roma, s.r.o., Olomouc 2021

Illustrations © Otmar Oliva

ISBN 978-80-7412-417-4 (pdf)

Úvod

Knihy otce Kologrivova¹ *Pohledy do dějin ruské svatosti* byla v německém překladu nazvána *Ĺiné Rusko*,² aby tak vynikl určitý aspekt této země, který je dnešnímu člověku téměř neznámý. Je sice pravda, že sdělovací prostředky pravidelně nabízejí informace o Rusku, ale o jejich svatých a zbožnosti se nehovoří. Náboženská minulost je skutečně *jiným Ruskem* či lépe řečeno Ruskem mrtvým.

Naše práce by tedy mohla připomínat kytici na hrobě, projev piety. Ale i kdybychom to nahlíželi právě takto, je třeba říci, že křesťanské pohřební obřady skrývají velkou sílu, jsou výrazem víry, která vítězí nad smutkem přítomného okamžiku. Vikomt de Vogüé³ svému románu o francouzském parlamentu dal výstižný název: *Mrtví*

¹ Ivan Nikolajevič Kologrivov (1890–1955), ruský kněz, jezuita, který vyučoval na Papežském východním institutu v Římě; před emigrací do Belgie byl důstojníkem v carské armádě, konvertoval ke katolické církvi, stal se knězem východního obřadu.

² KOLOGRIVOV, I.N., *Saggio sulla santità in Russia*, Queriniana, Brescia 1955; německy *Das andere Russland. Versuch einer Darstellung des Wesens und der Eigenart russischer Heiligkeit*, Manz, München 1958.

³ Marie-Eugène-Melchior de Vogüé (1848–1910), francouzský literát, diplomat a politik. Svým dílem seznámil francouzského čtenáře s ruskou literaturou.

mluví.⁴ Dějiny národů jsou plné revolucí, změn, nových myšlenek, a přece i ti nejnadšenější inovátoři nakonec objeví, že mrtví všech národů hovoří. Na začátku si snad jsou vědomi jen toho, že je těžké popřít minulost; později však zpozorují, co by to působilo za škodu, a nakonec dospějí k závěru, že je to přímo nemožné. I kdyby se zdálo, že přítomnost překonává veškerou minulost, tradice minulosti zůstávají rozžatými majáky, které trvale osvětlují přítomnou cestu.

Jaký je život jednotlivých lidí, takový je život národů. Život je organickým vývojem, nerozdělitelnou spojnicí mezi minulostí a budoucností, konzistentním růstem. Abychom poznali národ a jeho skutečný význam uprostřed národů jiných, nestačí aktuální zprávy ani mechanický výčet historických faktů. Filosofie dějin, téma ruským myslitelům tak drahé, se zkoumá podle převládající myšlenky v životě národů. Ale tato idea pokolení, jak vytrvale podtrhuje Solovjov, je skryta v srdci národa a je pochopitelná pouze v plánu Boží prozřetelnosti. Působí v univerzálních dějinách prostřednictvím individuálních povolání a ještě více prostřednictvím zvláštního povolání každého národa daného od Boha. A jaká je vlastně *ruská idea*? táže se tentýž autor: „Mnozí ji považují za neúčinnou otázku, jiní ji mají za pomatenou, ale ve skutečnosti je pro Rusa nejdůležitější. I mimo Rusko by měla probudit zájem každého vážného ducha. Míním tím otázku významu, důvod bytí Ruska, místo, které zaujímá ve všeobecných dějinách. Když se díváme na rozsáhlou říši, která vstupuje na scénu světa s větší či menší nádherou (...), když kontemplujeme tuto historickou skutečnost,

⁴ VOGÜÉ, E.-M. DE, *Les morts qui parlent*, Nelson, Paris 1910; česky *Mrtví mluví*, Zemědělské knihkupectví A. Neubert, Praha 1926.

ptáme se: Jaká myšlenka se zde skrývá a zjevuje, jaký je to ideál, který oživuje tělo tak mocné, jaké je to slovo, které tento lid, pozvedající se v těchto posledních časech, má sdělit lidstvu? Co má v úmyslu v dějinách světa vykonat? Abychom na tuto otázku odpověděli, neobracíme se k současnému veřejnému mínění. Tak bychom se totiž vystavili riziku, že daná odpověď bude zítra překonána. Pokusíme se ji naleznout ve věčných pravdách náboženství. Protože idea národa není to, jak sebe nahlíží národ sám, ale je tím, co o něm od věčnosti myslí Bůh.“⁵

Dějiny ruského národa, jako každého národa, ukazují rozličné události. Ale z druhé strany si Solovjov dovolí interpretovat své krajany, když říká: „Mimořádně náboženský charakter ruského národa, stejně jako jeho tendence k mystice promítající se i do filosofie, literatury a umění, zdá se, vyhrazuje Rusku velké náboženské poslání.“⁶ „Naši nejlepší moderní spisovatelé, kteří mnohem silněji nežli své estetické nadání sledují náboženskou aspiraci, museli opustit příliš stísněné pole beletrie, aby se s větším či menším úspěchem ukázali jako moralisté a reformátoři, apoštolové a proroci. Předčasná smrt Puškina nám nedovoluje posoudit, zda náboženské směřování, které se objevuje v celém jeho díle, bylo dostatečně hluboké, aby se časem stalo jeho dominantní ideou, která by ho přiměla k opuštění čisté poezie, jako tomu bylo u Gogola, Dostojevského a Tolstého. Zdá se, že ruský génius v poetické tvorbě nenachází svůj konečný smysl a prostředí vhodné ke vtělení svého podstatně náboženského

⁵ SOLOVJOV, V.S., *L'idée russe*, Perrin, Paris 1888, s. 6.

⁶ SOLOVJOV, V.S., *Россия и Вселенская Церковь*, A. I. Mamontov, Moskva 1911, s. 92; francouzsky *La Russie et l'Église Universelle*, Librairie Stock, Paris 1922, s. 14.

ideálu. Jestliže je Rusko povoláno k tomu, aby řeklo své slovo světu, toto slovo nezazní z oslnivých oblastí umění nebo literatury ani z velkolepé výše filosofie a vědy, ale z pokorných a jemných vrcholků náboženství.⁷

Tato slova, vyslovená před více než sto lety, si zaslouží pozornost. Vyjadřují pojetí, v ruském prostředí v minulosti tak důvěrně známé a až dodnes živé. Proto ruský teolog Kartašev⁸ vyjadřuje pevné přesvědčení značné části svých krajanů, kteří věří, že existuje zvláštní poslání jejich vlasti pro uchování a rozšíření ryzího křesťanství, když tvrdí: „Rus dal sám sobě, svému národu, své zemi, své vládě, své církvi významné jméno: *svatá Rus*. Takovou odvahu neměl žádný křesťanský národ. Ruský národ však toto jméno miloval a přisvojil si je, a to ne z pýchy, nýbrž v pokorném vědomí svého posvěcení ke svatě službě. Je to podobné jménu přijatému při křtu nebo jménu, které přijímá mnich při svých postřižinách. Toto jméno v Písmu svatém připomíná vyznání vyvoleného lidu při křtu: ‚Vy všichni, pokřtění v Krista, oblékli jste se v Krista‘;⁹ nebo: ‚Vy jste rod vyvolený, královské kněžstvo, národ svatý, lid patřící Bohu.‘¹⁰

⁷ SOLOVJOV, V.S., *Россия и Вселенская Церковь*, A. I. Mamontov, Moskva 1911, s. 92–93; francouzsky *La Russie et l'Église Universelle*, Librairie Stock, Paris 1922, s. 14–15.

⁸ Anton Vladimirovič Kartašev (1875–1960), ruský teolog, církevní historik, docent Petrohradské duchovní akademie, profesor na Sorbonně, poslední oberprokurátor (nejvyšší státní úředník spravující záležitosti pravoslavné církve a hlava Nejsvětějšího synodu v Rusku), v emigraci ideolog „neprimirivosti“ (silně antikomunistického postoje v emigraci).

⁹ *Gal 3,27*.

¹⁰ *1Petr 2,9*; KARTAŠEV, A.V., *Православие и Россия*, in VERCHOVSKOJ, S.S. (ed.), *Православие в жизни*, Izdatelstvo imeni Čechova, New York 1953, s. 192.

Nacházíme se zde před specifickým typem víry: přesvědčením národa (nebo části jeho představitelů) o specifickém náboženském poslání. Mluví se o *ruském mesianismu*,¹¹ který je dobře znám čtenářům Dostojevského: „Ztracený obraz Krista se v celé své čistotě uchoval v pravoslaví. Z Východu zazní tvář v tvář nastupujícímu socialismu nové slovo, a snad tak podruhé spasí evropské lidstvo. To je povolání Východu...“¹²

Ačkoli jsou tato prorocká slova velmi sugestivní, nepřesvědčují tak snadno. „Jak smířit,“ píše ještě Kartašev, „naši krásnou víru v Rusko s hroznou realitou a naši současnou fyzickou slabost s převládající silou zla?“¹³

Samozřejmě existují ti, kdo věří v duchovní vzkříšení *svaté Rusi*. Jak a proč, je těžké říci. Můžeme k tomu pouze citovat slova básníka Ťutčeva:¹⁴ „V Rusko se může pouze věřit!“ A to samé objasňuje Kartašev: „Nelze se dívat na pochybnosti, na změny, na rozpad pořádku, na zkázu, na ponížení, které dnes Rusko nabízí. Je to hledisko, pod nímž zůstává neznámé a nepochopené. V pohledu víry Rusko existuje tak, jak je, nezměnitelně povoláné k tomu, aby bylo *svatou Rusí*, hlavní ochránkyní svatého pravoslaví až do druhého příchodu Krista.“¹⁵

¹¹ SCHULTZE, B., Profetismo e messianismo religioso russo. Essenza, origini e rappresentanti principali, in OCP 22 (1956), s. 172–197.

¹² DOSTOJEVSKIJ, F.M., *Дневник писателя, in Полное собрание сочинений в 30 томах*, XXVI, Nauka, Leningrad 1984, s. 85; český *Deník spisovatele*, II, Odeon, Praha 1977, s. 407.

¹³ KARTAŠEV, A.V., Православие и Россия, in VERCHOVSKOJ, S.S. (ed.), *Православие в жизни*, Izdatelstvo imeni Čechova, New York 1953, s. 203.

¹⁴ Fjodor Ivanovič Ťutčev (1803–1873), ruský romantický básník a diplomat.

¹⁵ KARTAŠEV, A.V., Православие и Россия, in VERCHOVSKOJ, S.S. (ed.), *Православие в жизни*, Izdatelstvo imeni Čechova, New York 1953, s. 203.

Otázka je tedy přenesena na půdu víry. A zde, jak se zdá, je povrchní diskutovat. Je psáno: „Kdo věří v Božího Syna, má o tom svědectví sám v sobě.“¹⁶ Lze však tento biblický úryvek vztáhnout na onu víru Rusů o jejich povolání, o níž byla řeč? Nemáme snad právo vyžadovat „rozumné základy“, z nichž bychom dokázali, že takováto víra není založena na fantastických chimérách? Když se jedná o rozhodnutí k náboženskému povolání člověka, teologové říkají, že pouhé vnitřní přesvědčení netvoří rozhodující faktor. Povolání se skládá z různých prvků, vnitřních i vnějších. Nezanedbatelným činitelem je však také minulý život kandidáta, stejně jako jeho charakterové rysy. Ti, kteří mají za úkol rozlišit povolání, musejí tak činit s pozorností, žádat informace...

Můžeme tedy hovořit o specifickém povolání Ruska v moderním světě? Jsme daleci toho, abychom chtěli rozhodnout v jeho prospěch. Jsme ale připraveni v této knize poskytnout první informace o minulosti této země a významných rysech ruské zbožnosti. Nic víc. Prorocké, optimistické či pesimistické závěry překračují naši kompetenci.

Tomáš Špidlík

¹⁶ 1Jan 5,10.

1. *Strastotěpci* – *ruští mučedníci*¹⁷

Utrpení a smrt Páně se prvním křesťanům jeví jako nejvyšší a nejhodnověrnější výklad svatosti. S pohnutím čteme, když sv. Ignác z Antiochie tvrdí, že pouze mučednictví ho může proměnit v pravého učedníka božského Mistra.¹⁸ Z tohoto důvodu to obvykle jsou právě mučedníci, kteří otevírají průvod světců v dějinách určitého křesťanského národa. První kanonizovaní světci v Kyjevské Rusi se ve slovanském jazyce nazývají *strastotěpci*, doslova ti, „kdo vytrpěli umučení“.

Často se tvrdí, že jsme zde před novým typem svatosti, který je typicky ruský a liší se od svatosti prvních mučedníků. Je si totiž třeba uvědomit, že Rus přijala křest na konci 10. století,¹⁹ takže historické okolnosti již nebyly

¹⁷ KOLOGRIVOV, I.N., *Saggio sulla santità in Russia*, s. 25–33; BEHR-SIGEL, E., *Études d'hagiographie russe*, in *Irenikon*, 12/5 (1935), s. 581–598; ŠPIDLÍK, T., *Les „Strastotepsi“ dans la spiritualité slave ou la valeur chrétienne de la souffrance*, in *RAM*, 43 (1967), s. 453–461; *Il problema della sofferenza nella spiritualità russa*, in AA.Vv., *La sapienza della croce oggi. Atti del Congresso internazionale, Roma 13–18 ottobre 1975*, II, Elledici, Torino 1976, s. 479–485.

¹⁸ IGNÁC Z ANTIOCHIE, *Epistolae Genuinae. Ad Romanos*, 4,2, in *Patres apostolici*, I, H. Laupp, Tubingae 1901, s. 256; *Ad Magnesios*, 9,2, s. 238.

¹⁹ Christianizace Rusi proběhla za vlády Vladimíra I. Existují hypotézy o přítomnosti křesťanství na Kyjevské Rusi už v 9. stol. (*pozn. redakce*).

takové, aby věřícím v Krista nabídly tolik příležitostí k násilné smrti kvůli vyznání víry. Pohanská náboženství u Slovanů nebyla dostatečně organizovaná, aby se silou vzepřela novému křesťanskému myšlení. Navíc by takováto opozice v kulturně-politickém kontextu Evropy té doby byla anachronismem.

Přesto nová pole, do kterých bylo evangelium zaseto, musela zkrápnout krev. Podívejme se na to, jak se křesťanství v Rusku rozvíjelo. Sv. Vladimír,²⁰ první křesťanský kníže Kyjevské Rusi, zemřel v roce 1015. Protože v hlavním městě zrovna nebyl přítomný nejstarší syn Jaroslav,²¹ Vladimírův další syn Svjatospolk využil situace, aby uzurpoval trůn. Aby se zbavil dalších možných uchazečů o trůn, nechal zabít mladšího bratra Borise, když se vrátil z boje, poté bratra Gleba,²² který byl ještě chlapcem, a nakonec i bratra Svjatoslava.²³ Rok poté byl však bratrovrah svržen Jaroslavem a po dvou dalších porážkách zemřel na neznámém místě.

Úcta ke sv. Borisi a Glebovi byla ustanovena již pět let po jejich smrti. Jaroslav zvaný Moudrý jejich ostatky umístil do chrámu Bazila Velikého (Васильевский храм) ve Vyšhorodě, nedaleko Kyjeva.²⁴ Byl jim určen svátek

²⁰ Vladimír I. Svjatoslavič (958/960–1015), světec, kníže novgorodský a kyjevský, podnítl pokřtění Rusi.

²¹ Jaroslav I. Moudrý (cca 978–1054), kníže kyjevský.

²² Boris a Gleb (†1015). NAZARENKO, A.V. – TURILOV, A.A. – SMIRNOVÁ, E.S., „Борис и Глеб“, in ПЭ 6, s. 44–60.

²³ Svjatoslav Vladimirovič (982–1015), syn sv. Vladimíra, zavražděný Svjatospolkem Prokletým (cca 979–1019).

²⁴ Na základě toho, že v chrámě byla uložena těla těchto světců, nechal Jaroslav Moudrý na místě starého svatobazilevského chrámu postavit chrám větší, který jim zasvětil (церковь святых Бориса и Глеба). Chrám byl zničen při nájezdu vojsk chána Bátů v roce 1240 (*pozn. redakce*).

v kalendáři a k jejich počtě bylo složeno officium. Jejich kult byl převzat také římskou církví.²⁵ Ale jejich kanonizace klade řadu teologických otázek. Je na první pohled nápadné, jak jsou vnější skutečnosti nedostatečné, aby u nich vedly k úctě prokazované světcům. Podle instrukcí Benedikta XIV. *O blahořečení služebníků Božích a kanonizaci blahoslavených*²⁶ se v podobných případech násilné smrti musí pozorně zkoumat záměr pronásledovatele. A ze strany pronásledovaného musí být smrt svobodně přijata pro víru v Krista nebo pro ctnost, která se k Bohu bezprostředně vztahuje.

Jak je vidno, papež nechává otázku mučednictví otevřenou širší interpretaci, přesto jeho záměrem je omezit titul mučedníka na případy zcela zjevné. Sám odkazuje na zajímavý případ blahoslavené Kamily Gentili, zabité v roce 1468 svým manželem, protože mluvila se svojí matkou. Benedikt XIV. objasňuje, že osobně není proti tomu, aby byla uctívána jako mučednice. Příkázání Boží přikazuje lásku k rodičům. Blahoslavená tedy z úcty k tomuto Božímu příkázání nedbala na výhrůžky manžela, a tak strpěla nespravedlivou smrt z důvodu víry. Je nesporné, že tím, že taková smrt je dokonalým napodobením Kristova utrpení, působí účinky posvěcení, které jsou rovny křtu.

Je velice zajímavé sledovat, jak se podobná úvaha shoduje se starodávným životopisem sv. Borise a Gleba²⁷

²⁵ *Acta Sanctorum Octobris, ex Latinis & Graecis*, XI, Typis Henrici Goe-maere, Bruxelles 1864, s. 184–185.

²⁶ BENEDICTUS PP. XIV, *De servorum Dei beatificatione et de beatorum canonizatione*, III,11–13, Longhi, Bononiae 1737.

²⁷ АБРАМОВИЧ, Д.И., *Жития святых мучеников Бориса и Глеба и службы им*, Imperatorskaja Akadēmija Nauk, Petrograd 1916; česky VAJS, J. (ed.), *Legenda o svatém Borisi a Glěbovi*, Marie Rosa Junová, Tasov 1947.

v úpravě mnicha Nestora.²⁸ Boris je představen jako mladý a zdatný válečník, který přijímá smrt dobrovolně, dalo by se říci téměř pasivně. Ten, který porazil barbarské Pečeněhy,²⁹ se rozloučil se svými vojsky a zřekl se obrany slovy: „Ať se nestane, abych vztáhl ruku na bratra, a nadto na toho, který je starší než já a kterého mám mít za otce!“ Ctí tedy rodinnou zbožnost více než svůj vlastní život. Jiný životopisec, mnich Jakub Černorizec,³⁰ podtrhuje, že jeho hrdina se spontánně nabídne vrahům jako beránek, který pláče: „Přistupte, bratři, a dokončete svou službu. A budiž pokoj mému bratru i vám, bratři.“

Dalším motivem, který je možno ve prospěch těchto svatých vyzdvihnout, je asketické zřeknutí se světa, přesvědčení – tak silně slovanskou spiritualitou zdůrazňované – o marnosti a neužitečnosti všeho, co pomíjí, i kdyby to byl otcovský trůn. Boris během noci, v níž sám před smrtí bdí, medituje: „Všechno je marnost. (...) Není jiná pomoc než v dobrých skutcích, pravé víře a upřímné lásce.“

Nakonec obraz Krista na kříži Borise inspiruje k této modlitbě: „Pane Ježíši Kriste, ty, který ses objevil na zemi v této lidské podobě a kterým z vlastní vůle dopustil, aby tě přibili na kříž, a přijal smrt za naše hříchy, učň, ať jsem i já hoden přijmout smrt. (...) Pane, suď mezi mnou a mým bratrem. A nepočítej jim to, Pane, za hřích. (...) Sláva tobě, nejštědřejší Dárce života, žes mě učinil hodným činu svatých mučedníků!“

²⁸ Nestor (cca 1056–1114), mnich Kyjevsko-pečerské lávry, kronikář, je považován za autora letopisu *Повесть временных лет*.

²⁹ Byzantští historici takto nazývají Skyty, kteří v 11. stol. často vnikali do říše (*pozn. redakce*).

³⁰ Jakub Černorizec (11. stol.), jsou mu připisovány texty o sv. Vladimírovi, Borisi a Glebovi a Izjaslavovi z druhé poloviny 11. stol.

Když to vše zvážíme z tohoto hlediska, sv. Boris podle přesvědčení hagiografa umírá čistě z důvodů náboženských, i když ze strany jeho pronásledovatelů se jedná o politický zločin. Ale v prvotních životopisech se vždy věří, že pronásledovatelé jsou poháněni ďáblem. Není tedy zcela správné, jestliže se tvrdí, že *stratotěrpci* tvoří *nový typ svatosti*. Patří ke skupině mučedníků, přičemž jejich mučednictví je specifické.

Otázka je ale mnohem delikátnější v případě sv. Gleba, protože se jedná o chlapce dětského věku. Jeho smrt je vylíčena s krutým realismem. Dítě prosí své vrahy, aby ho ušetřili: „Nevyžínajte mě z tohoto života. (...) Smilujte se nad mým mládím, smilujte se, pánové moji! Vy buďte mými pány a já budu vašim otrokem.“ Tento pláč dítěte, které naříká, že ho „zabíjejí a ono neví proč“, podnítil lidovou zbožnost, která následně neváhala uctívat další nevinné děti, oběti násilné smrti.

Ze stejného důvodu byl po své smrti v Ugliči kanonizován carevič Dimitrij (†1591), syn Ivana Hrozného. Na Sibíři byl rovněž uctíván jistý Vasilij Mangazejský,³¹ zabitý v roce 1602 jedním obchodníkem, který ho marně popouzel k neřesti proti přirozenosti. A ještě Jan Ugličský,³² zabitý v šesti letech dělníkem svého otce (†1663), a Gabriel ze Slucka³³ v Bělorusku (†1690), snad obětí rituální vraždy připisované místnímu židovskému obyvatelstvu.

³¹ Vasilij Mangazejský (1588–1602), světec, sibiřský prvomučedník.

³² Jan Ugličský/Čepolosov (1657–1663), světec, mučedník.

³³ Gabriel Zabłudovský (1684–1690), světec, mučedník. CHARKEVIČ, J. – ČЕРЕПИЦА, V.N. – ШЕШКО, А.В., „Гавриил“, in ПЭ 10, s. 200–202; VIRGULIN, S., „Gabriele di Bambino“, in BSSO 1, sl. 950.

Také latinská církev uctívá zemřelé děti pro Krista. Klasickým příkladem jsou svatá betlémská nevinátka, u kterých sv. Tomáš Akvinský nemůže dosvědčit samostatné rozhodnutí vůle, a tím vylučuje, že by si svatozář zasloužily vědomým bojem.³⁴ Zde je však *andělský doktor* přísnější než jiní. Jestliže smrt pro Krista je rovná křtu, toto posvěcení prostřednictvím krve nesmí od jednotlivce vyžadovat větší předpoklady než ty, které jsou požadovány pro křest, který očišťuje duše maličkých i bez jejich vědomé účasti.

Ale jádrem otázky vždy zůstává, jak určit, co přesně je *smrt pro Krista*. Na Západě se ukazuje tendence posuzovat věc velmi přísně, případ od případu, zkoumat vnitřní pohnutí pro mučednictví a záměr pronásledovatelů. Slovanské cítění má naproti tomu mnohem širší souvislosti. Hovoří se o tom, že na Východě se setkáváme s mystikou smrti. „U nás každý venkovan umírá, jako by konal obřad,“³⁵ píše Turgeněv.³⁶ Posvěcující síla tohoto obřadu se považuje za očišťování duše pro ty, kdo nekladou odpor. Duše vystupuje jako „z očištné lázně, která očišťuje oběti od všech hříchů a od veškeré poskvrny“,³⁷ jak čteme v životě svatého knížete Andreje Bogoljubského.³⁸

³⁴ TOMÁŠ AKVINSKÝ, *Summa theologiae*, II-II q.124 a.1 ad 1.

³⁵ TURGENEV, I.S., *Смерть*, in *Полное собрание сочинений и писем в тридцати томах*, III, *Записки охотника*, Nauka, Moskva 1979, s. 200; česky *Lovcovy zápisky*, Lidové nakladatelství, Praha 1976, s. 228.

³⁶ Ivan Sergejevič Turgeněv (1818–1883), ruský spisovatel a básník.

³⁷ KOLOGRIVOV, I.N., *Saggio sulla santità in Russia*, s. 32.

³⁸ Andrej Bogoljubský (cca 1111–1174), světec, vladimirský velkokníže. NAZARENKO, A.V. – САМОЛЖОНОВА, Т.Е., „Андрей Юрьевич Боголюбский“, in ПЭ 2, s. 393–398; JEŽEK, V., „Bogoljubskij, Andrej, svatý kníže“, in ESKV, s. 171–172.

Když hovoříme o smrti, myslíme tím také na utrpení obecně. „Rus,“ píše Kologrivov, „je již od přirozenosti navyklý na utrpení a křesťanství nečiní nic jiného, než sublimuje tento zvyk či ctnost a ukazuje jej ve šťastné budoucnosti jako obdivuhodnou proměnu utrpení.“³⁹ Ve skutečnosti jsou dějiny slovanských národů křížovou cestou posetou krvavými událostmi. Utrpení, abychom použili výrazu básníka Někrasova,⁴⁰ zde přetéká velkými přívaly, ještě většími, než jsou příboje Volhy v období jara:

*Ach ty Volho! Tak povodní jarní
naše políčka nezaplavíš,
jako národní zármutek marný
plní zem naši ... zdali to víš?
Sten zní všude, kde ty jsi, můj lide!⁴¹*

Ruští myslitelé se vždy pozastavují, aby ukázali pravý smysl utrpení, smrti, snášení násilí. Činí tak například Pasternak,⁴² když v posledních řádcích svého *Doktora Živaga* píše ve verších:

*Srdce je žalem k smrti vysíleno,
postůjte zde a bděte se mnou. Bdím.*

³⁹ KOLOGRIVOV, I.N., *Saggio sulla santità in Russia*, s. 12.

⁴⁰ Nikolaj Alexejevič Někrasov (1821–1878), ruský básník.

⁴¹ NĚKRASOV, N.A., *Размышления у парадного подъезда. Стихотворения*, Azbuka, Sankt-Petěrburg 2007, s. 98; česky Úvahy u honosného průčelí, in *Básně*, Odeon, Praha 1969, s. 134.

⁴² Boris Leonidovič Pasternak (1890–1960), spisovatel a básník, pronásledován komunistickým režimem, nositel Nobelovy ceny za literaturu z roku 1958.

*Však v knize života jsou nedotčené
poslední listy. Nejsvětější daň
je vtělena v nich řeč a do písmene.
Co psáno, splň se. Amen. Tak se staň.*⁴³

Utrpení je velká síla, protože posvěcuje nejen nevinné, ale také ty, kteří hřeší – kteří sice ztratili směr života, ale umí to rovněž uznat. Hojně se stává, že nejslabší národy, utlačované svými mocnými utiskovateli, vynášejí své národní mučednictví. Jsou přesvědčeni, že trpí bez jakékoli viny. Rusové ale mají dostatečné důvody k tomu, aby se nepovažovali za ty, kdo se cítí být bez viny. Podobně jako židé ve Starém zákoně i oni věří, že existuje těsná spojitost mezi trestem a přčínem, který mu předchází, ale že ten nikdy není neodpustitelný. *Žločin a trest* je titul Dostojevského románu, který se zabývá právě touto tematikou. Čtme v něm tato slova: „Nu, utrpení je také prospěšná věc. (...) Utrpení je veliká věc, (...) v utrpení je idea.“⁴⁴ Jeho prostřednictvím je vše odčiněno.

⁴³ PASTERNAK, B.L., *Doktor Živago*, Lidové nakladatelství, Praha 1990, s. 533–534; italsky *Il dottor Živago*, Feltrinelli, Milano 1958, s. 709.

⁴⁴ DOSTOJEVSKIJ, F.M., *Žločin a trest*, Academia, Praha 2004, s. 408, 410.

Vyprávění, utrpení a pochvala svatých mučedníků Borise a Gleba od neznámého autora (konec 11. stol.)⁴⁵

Když již minulo mnoho dní, takže dny Vladimírovy byly sečteny, bylo to dvacet osm let po jeho svatém křtu, upadl do těžké nemoci. V téže době přišel Boris z Rostova, neboť oním směrem táhli Pečeněhové opět na Rus. Vladimír byl jat velkým zármutkem, že nemůže proti nim vytáhnout, a velice truchlil. A povolal Borise, kterému bylo při svatém křtu dáno jméno Roman, blahoslaveného a velmi poslušného, a svěřil do jeho rukou čttná vojska a poslal ho proti bezbožným Pečeněhům. On vstav šel s radostí, řka: „Jsem připraven před tvýma očima učinit, co přikazuje touha tvého srdce.“ O takových praví autor Přísloví: „Byl jsem syn poslušný svého otce a milý před tváří své matky.“⁴⁶ Když pak odešel a nenalezl své protivníky, vrátil se zpět.

A tu k němu přišel posel a oznámil mu otcovu smrt: že jeho otec Vasilij – tímto jménem byl nazván při svatém křtu – odešel na onen svět, a jak Svjatopolk utajil smrt svého otce, a jak v noci v Berestově⁴⁷ udělali otvor v podlaze a zavinuli ho do koberce a po provazech ho spustili na zem, jak ho převezli na saních a vystavili v chrámě svaté Bohorodičky.

Když to svatý Boris uslyšel, začal omdlávat a celá jeho tvář se zalila slzami. A rozplývá se v slzách a nemoha mluvit, začal takto promlouvat ve svém srdci.: „Běda mi, světlo mých

⁴⁵ Citováno z knihy *Staroslověnské legendy českého původu*, přeložili Emílie Bláhová a Václav Konzal, Vyšehrad, Praha 1976, s. 364–369. ABRAMOVIC, D.I., *Жития святых мучеников Бориса и Глеба*, s. 28–36; německy BENZ, E. (ed.), *Russische Heiligenlegenden*, Die Waage, Zürich 1953, s. 55–63.

⁴⁶ Srv. Př 4,3.

⁴⁷ Dvorec knížete nedaleko Kyjeva (*pozn. redakce*).

očí, jase a záři mé tváře, svěžesti mého mládí, karateli mé nedokonalosti! Běda mi, otče a pane můj! Ke komu se budu utíkat, ke komu budu vzhlížet? Kde budu nasycen tak dobrým učením a povzbuzováním tvé moudrosti? Běda mi, běda mi! Jak to, žeš odešlo, mé světlo, když jsem tu nebyl? Kéž bych byl alespoň sám tvé ctihodné tělo vlastníma rukama zavinul a odevzdal hrobu! Ale to jsem ani neměl v rukou mužnou krásu tvého těla, ani jsem nebyl shledán hodným, abych políbil tvé dobrotivé šediny! Avšak vzpomeň na mne, blahoslavenče, ve svém pokoji! Mé srdce hoří, duše mi mate rozum, a nevím ke komu se obrátit a komu vyjevit tento hořký zármutek. Snad bratrovi, kterého bych měl mít místo otce? Ale ten, jak se domnívám, se stará o marnosti tohoto světa a pomýšlí na mé zabití. A jestliže prolíje mou krev a vynasnaží se mě zabít, budu mučedník. Já se nebudu protivit svému pánu, neboť je psáno: „Bůh se pyšným protiví, pokorným však dává milost.“⁴⁸ A apoštol praví: „Kdo řekne miluji Boha, a nenávidí svého bratra je lhář.“⁴⁹ A opět: „V lásce není bázně, dokonalá láska vyhání strach pryč.“⁵⁰ Co proto řeknu a co učiním? Hle, půjdu k svému bratru a řeknu: „Ty mi buď otcem, ty mi buď bratrem a představeným. Co mi přikazuješ, můj pane?“

Svjatopolk pak sídlil po otcí v Kyjevě. I pozvav Kyjevany, dal jim mnoho darů a propustil je. Poslal pak k Borisovi, řka: „Bratře, chci s tebou žít v lásce, a k tomu, co ti dal otec, ti přidám.“ Pravil to Istivě, a ne popravdě. Přišel v noci tajně do Vyšhorodu⁵¹, pozvav Puťšu a vyšhorodské muže a řekl jim: „Řekněte mi popravdě, chováte ke mně přátelství?“ Puťša řekl: „Všichni jsme s to položit za tebe hlavu.“

⁴⁸ *Jak* 4,6.

⁴⁹ *Iĵan* 4,20.

⁵⁰ *Iĵan* 4,18.

⁵¹ Severně od Kyjeva, na pravé straně Dněpru.

Když ďábel, který od počátku nenávidí dobrého člověka, viděl, že svatý Boris složil veškerou svou naději na Boha, začal vyvíjet větší úsilí. A shledav, že jako kdysi Kain, tak i Svjatopolk plane po bratrovraždě, že je druhým Kainem, zmocnil se jeho mysli, aby zabil všechny následníky svého otce, a tak sám získal celou vládu. Tehdy bídný, třikrát prokletý Svjatopolk k sobě pozval rádce všeho zla a osnovatele veškeré nepravosti, otevřel nečistá ústa a vypustil zlá slova, řka Puťšově družině: „Jestliže jste tedy slíbili, že za mne položíte hlavu, bratři moji, jděte tajně, a až najdete mého bratra Borise, vyhlédněte příhodnou dobu a zabijte ho.“ A slíbili mu, že to učiní. O takových zajisté řekl prorok: „Jsou rychlí k tomu, aby prolili krev nespravedlivě. Ti totiž se zaslíbují krvi a sklízejí zlo. Jejich cesty přinášejí nepravost, hanebnost ovíjejí svou duši.“⁵²

Když se blahoslavený Boris vrátil a rozbil tábor na Altě,⁵³ řekli mu druhové: „Pojd' usednout na otcův stolec v Kyjevě! Hle, všechna vojska jsou v tvých rukou!“ On však odpověděl: „Ať se nestane, abych vztáhl ruku na bratra, a nadto na toho, který je starší než já a kterého mám mít za otce!“ Když to vojsko uslyšelo, odešli od něho; a zůstal sám, jen se svými služebníky.

A byl o dni sobotním v úzkosti a zármutku a srdce měl sklíčené. A vešed do svého stanu, plakal; v zkroutěnosti s duší radostnou však horlivě volal: „Mými slzami nepohrdni, Pane! A protože v tebe doufám, ať se mi s tvými služebníky dostane podílu a dědictví se všemi tvými svatými! Neboť ty jsi milosrdný a tobě vzdáváme chválu na věky, amen.“⁵⁴

⁵² Iz 59,7–8.

⁵³ Přítok Dněpru z pravé strany.

⁵⁴ Ze svaté liturgie sv. Jana Zlatoústého (*pozn. redakce*).

I myslel na umučení a smrt svatého mučedníka Nikity⁵⁵ i svatého Václava,⁵⁶ jenž byl zabit podobně, a jak vrahem svatě Barbory⁵⁷ byl vlastní otec, a myslel na slova moudrého Šalamouna: „Spravedliví budou žít navěky a obdrží mzdu od Hospodina a Nejvyšší bude o ně pečovat.“⁵⁸ A jenom z těchto slov se těšil a radoval.

Potom nastal večer. I rozkázal, aby zpívali nešpory; a sám vešel do stanu a začal se modlit večerní modlitbu, s hořkými slzami a hojným vzdycháním a mnohým sténáním. Potom se uložil ke spánku; a odpočíval v neustálém přemýšlení a silném, těžkém a strašlivém zármutku nad tím, jakému utrpení má být podroben, jak má dotrpět a dokonat běh života a zachovat víru,⁵⁹ aby z ruky Vševládnoucího dostal uchystanou korunu.

A když se časně probudil a viděl, že je čas svítání – bylo to ve svatou neděli – řekl svému knězi: „Vstaň a začni jitřní.“ Sám pak se obul a umyl si obličej a počal se modlit k Pánu Bohu. A ti, kteří byli posláni od Svjatopolka, přišli na Altu v noci. I přistoupili blíž a uslyšeli hlas blahoslaveného mučedníka, jak zpívá žalmy k jitřní. Ten již také měl zprávu, že bude zabit. I začal zpívat: „Pane, proč se rozmnožili ti, kteří mě utiskují? Mnozí povstali proti mně.“⁶⁰ A ostatní žalmy až do konce. A začal zpívat z žalmů: „Obstoupilo mě množství

⁵⁵ Pravděpodobně sv. Nikity Gótského (†372), který hájil pravověří proti arianismu a byl umučen za gótského krále Atanaricha (*pozn. redakce*).

⁵⁶ Sv. Václav (†935), český kníže; srv. BSS 9, s. 888n; 12, s. 991n.

⁵⁷ Sv. Barbora z Nikomédie (†306), panna a mučednice; srv. BSS 3, s. 760n.

⁵⁸ *Mdr* 5,15.

⁵⁹ *Srv. 2Tím* 4,7.

⁶⁰ *Žl* 3,2.

psů a obchvacují mě býkové tučnící.“⁶¹ A opět: „Pane Bože můj, v tebe jsem doufal, zachraň mě.“ A nato kánon. A když skončil jitřní, počal se modlit, hledě na ikonu Páně, a pravil: „Pane Ježíši Kriste, ty, který ses objevil na zemi v této lidské podobě a kterýs z vlastní vůle dopustil, aby tě přibili na kříž, a přijal smrt za naše hříchy, učni, ať jsem i já hoden přijmout smrt.“ A když uslyšel kolem stanu zlý šepot, roztřásl se a začal ze svých očí prolévat slzy. A říkal: „Sláva tobě, Pane, za všechno, za to, žeš mě učinil hodným přijmout pro závist nepřitele tuto hořkou smrt a všechno vytrpět pro lásku k tvému slovu. Nezatožuil jsem získat sám sebe, pro sebe jsem nechtěl nic, podle Apoštola: ‚Láska všechno strpí, všemu věří, nehledá nic pro sebe...‘⁶² A opět: ‚V lásce není bázně, ale láska dokonalá ven vyhání bázeň.‘⁶³ Proto je, pane, duše má ve tvých rukou ustavičně, neboť na tvůj zákon jsem nezapomněl, protože tak se zalíbilo Hospodinu.“

I spatřili to jeho kněz i mládenec, který mu sloužil. A když viděli, jak je jejich plán skleslý a jak velice se utápí v zármutku, velice se rozplakali a pravili: „Jak jsi byl plný dobroty, milý a drahý náš pane, že jsi se pro lásku Kristovu nechtěl postavit na odpor, ačkoliv jsi měl v rukou tolik vojska!“ A když to řekli, rozlítostnili se.

A v tom spatřili lesk zbraní těch, kteří běželi ke stanu, a meče obnažené. A ctihodné a přemilostné tělo svatého a blaženého Kristova mučedníka Borise bylo bez milosti probodeno; probodli ho kopím bídáci Puťša, Talec, Jelovič a Ljaško. A když to uviděl jeho služebník, vrhl se k tělu blahoslaveného, řka: „Neopustím tě, můj drahý pane. Kde uvadá krása tvého těla, tam ať i já jsem hoden skončit svůj

⁶¹ Žl 22,13.17.

⁶² 1Kor 13,5.7.

⁶³ 1Jan 4,18.

život!“ A ten byl rodem Uher, a jmenoval se Georgij; a Boris mu dal kdysi zlatou hřivnu a miloval ho nesmírně. A tam ho probodli. A jak byl raněn, vyskočil chvatně ze stanu a začal mluvit okolostojícím: „Co tu stojíte a díváte se? Přistupte a učíňme, co nám bylo přikázáno!“ Když to blahoslavený slyšel, začal je prosit a přemlouvat řka: „Bratři moji milí a milovaní, dopřejte mi trochu času, ať se alespoň pomodlím k svému Bohu.“ A pohlédnuv se slzami na nebe a hořce povzdechnuv, začal se modlit těmito slovy: „Pane Bože můj, nejvyšší slitovný a milostivý a přelaskavý, budiž pochválen, žes mě učinil hodným uniknout Isti tohoto šalebného života. Sláva tobě, nejštědřejší Dárce života, žes mě učinil hodným činu svatých mučedníků! Sláva tobě, Vládce a Milovníku lidí, jenžs mě učinil hodným naplnit touhu mého srdce! Sláva tobě, Kriste, a tvému hojnému milosrdenství! Neboť tys uvedl mé nohy na cestu spravedlnosti a míru, aby neomylně kráčely k tobě. Pohlédni z výše své svatosti a viz bolest mého srdce, kterou mi způsobil můj sourozenec! Neboť pro tebe jsem v tento den usmrcován, mají mne za dobytče k porážce.⁶⁴ Víš, Pane můj, že se neprotívím ani neříkám nic proti nikomu. Ačkoliv mám v rukou všechna vojska svého otce a všechny, které můj otec miloval, nic jsem proti svému bratrovci nezamýšlel. On však, jak jen mohl, pozdvihl se proti mně. Kdyby mě pohaněl nepřítel, strpěl bych to. Kdyby se nade mnou vypínal někdo, kdo mě nenávidí, skryl bych se.⁶⁵ Viz tedy, Pane, a sud' mezi mnou a mým bratrem. A nepočítej jim to, Pane, za hřích,⁶⁶ ale přijmi mou duši do svého pokoje. Amen.“

⁶⁴ Srv. *Žl* 44,23.

⁶⁵ Srv. *Žl* 55,13.

⁶⁶ Srv. *Sk* 7,60.

A pohlédnuv na ně očima lítostivýma a s tváří skloněnou, všecken zalit slzami řekl: „Přistupte, bratři, a dokončete svou službu. A budiž pokoj mému bratru i vám, bratři.“

A ti, kdo slyšeli jeho slova, nemohli pro slzy říci ani slova, pro strach a hořký zármutek a množství slz. Ale s hořkými vzdechy žalostně říkali – a plakali a každý sténal ve své duši: „Běda nám, kníže náš milý a drahý a blahoslavený! Vůdce slepých, roucho nahých, berlo starců, učiteli nepoučených. Kdo všechno toto vypoví! Vždyť nezatoužil po slávě tohoto světa, nezatoužil veselit se s ctihodnými velmoži, nezatoužil po velikosti tohoto života... Kdo by se nepodivil veliké pokoře, kdo by se nepokořil, uvidí-li jeho pokoru a uslyší-li o ní!“ A ihned zesnul, odevzdav svou duši do rukou živého Boha, 24. dne měsíce července, devátý den před kalendami srpnovými.

A tak zahynul blažený Boris. Přijal odměnu od Krista, našeho Pána se spravedlivými, vstoupil do nádvoří proroků, apoštolů a zástupu mučedníků; spočinul v lůně Abrahámově, spatřil nevýslovnou radost a zpívaje s anděly těšil se z pohledu na tváře svatých.⁶⁷

⁶⁷ Z pohřební liturgie (*pozn. redakce*).

Obsah

ÚVOD.....	5
1. STRASTOTĚRPCI – RUŠTÍ MUČEDNÍCI	11
Vyprávění, utrpení a pochvala svatých mučedníků Borise a Gleba od neznámého autora (konec 11. stol.)	19
2. PRVNÍ MNIŠI	26
Kyjevsko-pečerský paterik: Život našeho otce Izáka, pečerského zatvorníka	37
Kyjevsko-pečerský paterik: Život sv. Alimpije, malíře.....	43
3. SVJATITĚLI – SVATÍ BISKUPOVÉ	50
Tichon Zadonský: Duchovní poklad sesbíraný ve světě	61
<i>Otec a děti</i>	62
Filaret Moskevský: Kázání o hlase volajícího na poušti a též připomínka událostí roku 1812 proslovené v roce 1814	69
<i>Hlas v přírodě</i>	71
<i>Hlas z hloubi duše</i>	72
<i>Hlas ve zjevení</i>	73
<i>Hlas ve světových událostech</i>	73
4. SVATÁ KNÍŽATA.....	75
Památka a pochvala ruskému knížeti Vladimírovi (11. stol.)... Život Alexandra Něvského	85
	87

5. „THÉBAIDA SEVERU“	89
Epifanij Moudrý: Život Sergeje Radoněžského	97
<i>Počátek života Sergeje</i>	97
<i>O počátcích mnišského života</i>	98
<i>Zázrak s chleby</i>	102
<i>O vidění anděla, který sloužil liturgii se sv. Sergejem</i>	103
6. VELKÝ REFORMÁTOR: JOSEF VOLOKOLAMSKÝ	105
Josef Volokolamský: Odpověď nedůvěřivým a stručná vyprávění o svatých otcích, kteří žili v klášterech země ruské	116
7. HESYCHASMUS V RUSKU – NIL SORSKÝ	122
Závěť Nila Sorského	134
Mnišské stanovy Nila Sorského	137
<i>Pátá zlá myšlenka: smutek</i>	137
<i>Šestá zlá myšlenka: acédie (omrzlost)</i>	138
8. JURODIVÍ – BLÁZNI PRO KRISTA	143
Život Antonína Alexejeviče	155
Život Domny Karpovny	160
9. STARCI – DUCHOVNÍ OTCOVÉ LIDU	163
Rozhovor Serafima Sarovského s Motovilovem	182
Nazarij, igumen Valaamského kláštera:	
Poučení duchovního otce	186
Archimandrita Spiridon: Z viděného a prožitého	188
10. DUCHOVNÍ KNIHA A JEJÍ AUTORITA	194
<i>Úcta ke knize v Rusku</i>	194
<i>Výlučná povaha Písma svatého</i>	200
<i>Autorství posvátných knih</i>	206
<i>Poslušnost posvátným knihám</i>	211
<i>Porozumění Písmům</i>	217
Život protopopa Avvakuma	223

11. TEOFAN ZATVORNIK	230
Listy Teofana Zatvornika	248
<i>List 66: O vnitřní modlitbě</i>	248
<i>List 30: O slavení bohoslužby církve</i>	254
12. MODLITBA JEŽÍŠOVA.....	259
<i>Dějiny slovní formule modlitby</i>	259
<i>Praxe Ježíšovy modlitby</i>	264
<i>Žhodnocení</i>	270
Upřímná vyprávění poutníka svému duchovnímu otci.....	273
13. LITURGICKÁ ZBOŽNOST.....	281
N. V. Gogol: Rozjímání o božské liturgii.....	294
<i>Předmluva autora</i>	294
<i>Proskomidie</i>	295
<i>Závěr</i>	297
14. ÚCTA KE SVATÝM	300
Jan Kronšadtský: Můj život v Kristu.....	307
15. KRÁSA IKON	312
P. N. Evdokimov: Iniciace do ikony	319
16. RODINNÝ ŽIVOT	324
N. S. Arseňjev: Duchovní tradice ruské rodiny.....	332
17. KRISTUS U RUSKÝCH MYSLITELŮ.....	339
G. S. Skovoroda: Kristus – jednota viditelného vesmíru	341
P. J. Čaadajev: Jednota lidské společnosti.....	342
A. S. Chomjakov: Jednota církve	345
V. G. Bělinskij: Jednota lidských dějin	346
F. M. Dostojevskij: Jednota v Kristu	348
V. S. Solovjov: Jednota kosmické evoluce.....	353
V. I. Ivanov: Jednota lidských kultur	356

18. ZEMĚ A LID	358
<i>Chybějící hranice</i>	362
<i>Protiklady</i>	362
<i>„Ničit znamená tvořit“ (M. A. Bakunin)</i>	363
<i>Proměna vesmíru</i>	364
<i>Myšlenka všeobecné spásy</i>	367
REDAKČNÍ POZNÁMKA	371
BIBLIOGRAFIE	372
ZKRATKY	396
JMENNÝ REJSTŘÍK	400

Tomáš Špidlík

Ruští mystici

Z italského originálu

I grandi mistici russi

Città Nuova, Roma 1977 a z ruštiny

přeložili Pavel Ambros a Alan Černohous

Odpovědná redaktorka Anna Lexmaulová

Návrh obálky Tomáš Ježek

Sazbu písmem Baskerville 10 Pro a John Sans

zhotovilo Refugium dtp

Vydalo nakladatelství Centra Aletti

Refugium Velehrad-Roma, s.r.o.

Křížkovského 4, 772 01 Olomouc

e-mail: refugium@refugium.cz

www.refugium.cz

jako svou 577. publikaci

Vydání první

Olomouc 2021

ISBN 978-80-7412-417-4 (pdf)

cena 229 Kč (včetně DPH)